

III.MEYVƏÇİLİK VƏ ÜZÜMÇÜLÜK

UOT 634.11.7

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA MEYVƏ BİTKİLƏRİNİN GENOFOND TƏRKİBİ

Quliyev V.M.

AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutu.Naxçıvan şəhəri Babək 10.

E-mail: varisquliyev@mail.ru

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında yayılan meyvə sortlarının genofond tərkibi haqqında məlumat verilir. Aparılan tədqiqat işləri nəticəsində məlum olmuşdur ki, ərazidə becərilən tumlu meyvələrdən: almanın 116, armudun 51, heyvanın 10, əzgilin 1, tutun 5, əncirin 4, narın 6, yemişanın 18 sortu, çəyirdəkli meyvələrdən: gilasin 14, gilənarın 7, gavalının 14, zoğalın 1, alçanın 21, göyəmin 2, əriyin 31, şaftalının 14 sortu aşkarlanmışdır. Ərazidə həmçinin, qozun 26, püstənin 2, badamın, 8 limonun 4 sortu yayılmışdır.Yerinə yetirilən tədqiqat işində çəyirdəkli meyvələrin ayrı-ayrı növləri üzrəgenofond tərkibi araşdırılmış, tətbiqyönümlü sortları müəyyənləşdirilmişdir. Məqalədə, həmçinin ayrı-ayrı çəyirdəkli meyvə sortların rəngli fotosəkilləri, becərilmə aqrotexniki qaydaları haqqında məlumatlar da verilmişdir.
Açar sözlər: meyvə, sort, alma, ərik, alça

Giriş

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 2012-ci il 14 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2012-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”, həmçinin 2016-cı il 8 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş ikinci “2016-2020-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” muxtar respublikada meyvəçiliyin genişləndirilməsinin, əhalinin yerli meyvə məhsulları ilə etibarlı təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində qəbul edilən rəsmi dövlət sənətləridir[1, 6]. Qəbul edilən müvafiq dövlət proqramları muxtar respublikada kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasını stimullaşdırmaqla 2015-ci ildə ümumi meyvə istehsalı 45 min tona çatdırılmış, 2020-ci ildə isə bu göstəricinin 65 min tondan çox olması planlaşdırılmışdır.

Muxtar respublikada 2003-cü ildən başlayaraq meyvə genofondunun tədqiqi, sort tərkibinin müəyyənləşdirilməsi, tətbiqyönümlü sortların öyrənilməsi, seçilməsi və iqtisadi qiymətləndirilməsi məqsədilə mühüm elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunda “Meyvə, tərəvəz və üzümçülük” laboratoriyasında Naxçıvan MR-in iqlim şəraitinə uyğun, yüksək məhsuldarlığa malik olan aborigen meyvə sortlarına dair tədqiqat işləri aparılmaqdadır. Belə ki, 2015-2018-ci il tədqiqat dövründə yenidən ərazinin bütün rayonlarında becərilən meyvə sort və formaların genofondunun tədqiqi,sort müxtəlifliyi, aqroekoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi davam etdirilmişdir. Tədqiqat dövrütumlu, çəyirdəkli və qoz meyvəgenofondu tədqiq olunmuş,yayıldığı yerlərdə tətbiqyönümlü sortlar aşkarlanmış, hər bir ərazidə neçə sort və formaların yayıldığı müəyyən edilmiş, onlar üzərində müşahidələr aparılmışdır. Aparılan elmi-tədqiqat işləri nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, muxtar respublika ərazisində becərilən aşağıdakı meyvə növləri geniş yayılmışdır:

-*Tumlu meyvələr:* alma, armud, heyva, əncir, əzgil, nar,tut, yemişan;

-*Çəyirdəkli meyvələr:* albali, gilasa, şaftalı, ərik, alça, zoğal;

-*Qoz meyvələr:* qoz, badam, fındıq, püstə və b.

Müəyyən edilmişdir ki, ərazidə tumlu meyvələrdən almanın 116, armudun 51, heyvanın 10, əzgilin 1, tutun 5, əncirin 4, narın 6, yemişanın 18 sortu, çəyirdəkli meyvələrdən gilasin 14, gilənarın 7, gavalının 14, zoğalın 1, alçanın 21, göyəmin 2, əriyin 31, şaftalının 14 sortu aşkarlanmışdır. Ərazidə həmçinin, qozun 26, püstənin 2, badamın, 8 limonun 4 sortu yayılmışdır. Bu zəngin genofondan səmərəli istifadə olunması muxtar respublika əhalisini sitrus meyvə sortları istisna olmaqla yerli məhsullar hesabına tumlu və çəyirdəkli meyvə sortları illə dolğun təmin edilməsi tamamilə mümkündür [3, 4, 5].

Material və metodlar

Tədqiqat işinin gedişində giləs və gilənar, gavalı - (albuxara), zoğal, alça, göyəm, ərik, şaftalı növlərinin muxtar respublika ərazisində geniş yayılan sortlarından istifadə olunmuşdur (şəkil 1). Çayırdəkli meyvə sortlarının genofondunun tədqiqində, sort tərkibinin araşdırılmasında, pomoloji təsvirlərinin aparılmasında ümumi qəbul edilmiş metodlardan istifadə edilmişdir [9, 10, 11].

Şəkil 1. Naxçıvan MR-də çayırdəkli meyvə bağları

Nəticələr və onların müzakirəsi

GİLAS VƏ GİLƏNAR (albalı). Muxtar respublika ərazisində gilənarın 14 (7 yerli, 7 introduksiya edilmiş), gilənarın 7 (4 yerli, 3 introduksiya edilmiş) sortunun olduğu müəyyənləşdirilmişdir [2]. Bölgədəki giləs və gilənar sortları bir-birindən gövdə quruluşuna, yetişmə müddətinə, biokimyəvi tərkibinə, meyvələrinin rənginə, dadına və başqa genetik əlamətlərinə görə fərqlənirlər (şəkil 2).

Giləs genofondu: Ordubad giləsi, Şampan giləs, Zeynəddin giləsi, Anadolu, Qırmızı növrəst, Məzrə, Şirin qara, Öküzürəyi, Sarı giləs, Ağ giləs, Acı qara, Şirin qara, Sarı giləs, May giləsi, və s.

Gilənar genofondu: Cır gilənar, Zeynəddin giləsi, Külüs gilənarı, Anadolu, Məzrə, Ordubad gilənarı, Dırnis gilənarı, Qırmızı növrəst, Qara, gilənar, Şirin gilənar və b.

Tətbiqyönümlü sortlar: Ordubad giləsi, Zeynəddin giləsi, Qırmızı növrəst, Öküzürəyi, Sarı giləs, May giləsi, Külüs gilənarı, Ordubad gilənarı, Dırnis gilənarı. Naxçıvan gilənarı.

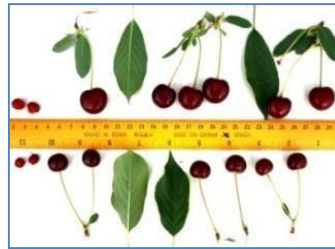
Becərilməsi: Giləs və gilənar sortları əsasən kök pöhrələri, müxtəlif calaətmə üsulları ilə çoxaldılır. Giləs ağacı əkildikdən 4-5 il sonra məhsula düşür. Ağacları 25-30 il normal məhsul verir. Bir ağacdən 40-60 kiloqrama qədər məhsul toplanılır. Gilənar ağacları da kök pöhrələri, müxtəlif calaətmə üsulları ilə çoxaldılır. Bütün sortlar şaxtalara dözümlüdür. Bəzi ziyanvericilərlə siyarətlənirlər. Çox məhsuldar olurlar.

Çəhrayı giləs

Ağ giləs

Naxçıvan gilənarı

Zeynəddin gilənarı

Şəkil 2. Bəzi giləs və gilənar sortlarının təsviri

GAVALI - (Albuxara). Muxtar respublika ərazisində gavalının bir neçə sortları və variasiya formaları yayılmışdır (şəkil 3).

Gavalı (Albuxara) genofondu: Vəzir alı, Gülaman, Sarı alı, Naxçıvan albuxarası, Armudvari gavalı, Nəsimi albuxarası, Ordubad albuxarası, Araz albuxarası, Qara albuxara, Qara alı, Sarı albuxara, Növrəst albuxara, Xatını, Yapon alı, Qızıldamcı.

Tətbiqyönümlü sortlar: Vəzir alı, Sarı alı, Naxçıvan albuxarası, Ordubad albuxarası, Qara albuxara, Sarı albuxara, Növrəst albuxara, Vəzir alı, Qızıldamcı, Yapon alısı.

Qırmızı almaxara

Vəzir alı

Çəhrayı almaxara

Qara almaxara

Şəkil 3. Bəzi gavalı sortlarının təsviri

ZOĞAL (*Cornus*). Muxtar respublika ərazisində yayılan Ordubad zoğalı sortudur.

Tətbiq yönümlü sort: Ordubad zoğalı (şəkil 4).

Zoğal Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarının ətəklərindəki meşəliklərdə yabanı halda yayılmışdır. Azərbaycanda Şəki – Zaqatala, Quba – Qusar zonalarında, eləcə də Kür – Araz çayları ətrafındakı rayonlarda ona çox təsadüf olunur. Bundan başqa, zoğal respublikamızın bir çox rayonlarının həyatı-yanı bağlarında becərilir. Muxtar respublikada Ordubad bölgəsində mədəni halda Ordubad zoğalı surdu becərilir. Bu sort Azərbaycanın digər bölgələrində becərilən sortlardan meyvələrinin girdə oval formalı, nisbətən xırda olmasl ilə fərqlənir.

Sənayedə istifadəsi və əhəmiyyəti: Qida və müalicəvi əhəmiyyəti vardır. Sənaye miqyasında və ev şəraitində zoğal mürəbbələrinin hazırlanmasında geniş şəkildə istifadə oluna bilər. Zoğal bitkisiindən (meyvəsindən) insanların qida kimi istifadə etməsinin qədim tarixi vardır. Qabıq və yarpağından hazırlanan dəmləmə və cövhərlərdən böyrək, qaraciyər və diabetdə istifadə edilir. Şirəsindən damcı kimi göz xəstəliklərində istifadə edilir. Yarpaqlarından surrokat çayı hazırlanır. Meyvəsindən qan azlığında, soyuqdəymələrdə, qızdırmada, mədə-bağırsaq xəstəliklərində, şirəsindən hazırlanan spirtsiz ickilərindən malyariyada, iştahın artırılmasında, şirəsini nişasta ilə qarışdırılıb şəkərli diabetdə, eləcə də iştahartırıcı vasitə kimi istifadə edilir. Mürəbbəsindən soyuqdəymədə istifadə edilir.

Çoxaldılması: Kök pöhrələri və qələm vasitəsi ilə çoxaldılır.

Şəkil 4. Ordubad zoğalı

ALÇA (*Prunus* Mill.). Dünyada müxtəlif Alça növləri və sortları geniş ərazilərdə becərilir. Avropada alça məhsuluna görə Bosniya-Hersoqovina dövləti öndə gedir. Hər il bu ölkədə 1 milyon, Almaniyada 600 min tona qədər, ABŞ-da 50 min tondan çox, Fransa, İtaliya, Avstriya, İngiltərə, İspaniya, İtaliya və Türkiyədə 30-40 min tondan çox alça məhsulu istehsal olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, istehsal yönümlü alça sortları Alça (*Prunus* Mill.) cinsinə mənsubdur. Dünyada bu cinsin çoxlu növləri vardır. Tədqiqatçılardan Verne H.L. və Berti H.K. *Prunus domestica* L. növünün Mərkəzi Avropa mənşəli olduğunu qeyd edirlər. Dünya miqyasında bu növün introduksiyası, seleksiyası istiqamətində çoxsaylı tədqiqat işləri aparılmışdır. Avropada alçanın şaxtaya davamlı, tezyetişən sortlarının alınmasında İsveçrə alimləri mühüm nəticələr əldə etmişlər. Keçmiş SSRİ məkanında hibridləşdirmə yolu ilə alça sortunun məhsuldar, əmtəə istiqamətli, şaxta və xəstəliklərə dözümlü, tezyetişən genetik xüsusiyyətlərə malik olan bir neçə yeni sortları yaradılmışdır (şəkil 5).

Muxtar respublikada Gülçiçəklilikimilər fəsiləsinin Alça - *Prunus* Mill. cinsinə daxil olan 4 növü vardır. Bunlara Alça-gavalı - *Prunus divaricata* Ledeb, Göyəm - *Prunus spinosa*, Naxçıvan alçası - *Prunus nachichevanica* Kudr. və Ev alçası - *Prunus domestica* L. növləri daxildir. Naxçıvan MR-də yayılan Ev alçası növü daha çox iqtisadi əhəmiyyətlidir. Elmi dəlillərlə güman edilir ki,

Naxçıvan göycəsi sortu xalq seleksiyası yolu ilə Naxçıvan alçası *Prunus nachichevanica* Kudr. növündən yaradılmışdır. Hazırda ərazidə yabanı növlərin meşə və kolluq ərazilərində bitən onlarca formalarına da rast gəlinir. Dünya miqyasında olduğu kimi Azərbaycan, həmçinin Naxçıvan MR-də yayılan Ev alçası növü iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Ərazidə Ev alçası növünün Ağ alça, Qırmızı alça, Təbərzə, Sarı alça, Payız alçası, Şabranı, Ağaca, Turş alça, Yay mələzi, Payız mələzi, Gülaman alça, Mələyi, Mərəz alça, Naxçıvan göycəsi, Göycəsultanı, Yaz mələsi, Yay mələsi, Payız mələsi, Gülaman alça, Təbərzə, Payız alçası, Şabranı, Ağaca və b. sortları vardır. Genofond bağında Naxçıvan göycəsi, Mələyi, Şərur göycəsi və b. sortları əkilmişdir [7, 8].

Alça genofondu: Ərazidə Ev alçası növünün Ağ alça, Qırmızı alça, Təbərzə, Sarı alça, Payız alçası, Şabranı, Ağaca, Turş alça, Yay mələzi, Payız mələzi, Gülaman alça, Mələyi, Mərəz alça, Naxçıvan göycəsi, Yaz mələsi, Gülaman alça, Təbərzə, Yaz mələsi, Payız alçası, Şabranı, Ağaca və s. sortları yayılmışdır.

Tətbiqönümlü sortlar: Naxçıvan göycəsi, Ağ alça, Qırmızı alça, Təbərzə, Sarı alça, Payız alçası, Yay mələzi, Payız mələzi, Mələyi, Mərəz alça, Təbərzə, Payız alçası.

Genom quruluşu. Dünyada geniş yayılan alça növlərində somatik hüceyrələrin genom quruluşu aşağıda verilmişdir: Ev alçası (*Prunus domestica*) növü ($2n=48$) heksaploid, *P. spinosa* ($2n=32$) növləri tetraploid, *P. cerasiferae* və *P. amerikana* ($2n=16$) növləri diploid xromosom sayına malikdir. *Prunus* növünün somatik hüceyrələrində əsas xromosom sayı ($x=8$) 8 ədəddir.

Alçanın iqtisadi əhəmiyyəti: Azərbaycan Respublikasının dağlıq, dağətəyi bölgələri, meşəlikləri, Naxçıvan Muxtar Respublikasının dağlıq və dağətəyi ərazilərində cır alça növü geniş yayılmışdır. Muxtar respublikanın əksər bölgələrində alça sortları becərilir. Bu bitkinin meyvələri qida məhsulu olmaqla, xalq təbabətində də geniş istifadə olunur. Şərq təbabətində onu tonuslaşdırıcı və vitamin vasitəsi kimi qəbul edirdilər. Becərilənyerli sortlar içərisində ən geniş yayılanları Qırmızıyanaq alça, Yaz mələsi, Şabranı, Sarı alça, Qırmızı alça, Ağ alça, Talibi və b. daxildir. Alça meyvəsinin tərkibində 5-7% şəkər, 4-7% limon duzu, 6-7% C vitamini və 15% pektin maddələri vardır. Azərbaycanda hər il tonlarla cır alça məhsulu tədarük edilir. Alça meyvəsizə və qurudulmuş halda, həmçinin, mürəbbə, povidla istehsalında və konservləşdirmədə istifadə edilir.

Naxçıvan göycəsi

Payız alçası

Qırmızı alça

Sarı alça

Göyəm

Şəkil 5. Bəzi alça sortlarının təsviri

GÖYƏM (*Prunus spinosa*).

Gülçiçəklilikimilər fəsiləsinin Gavalı cinsinə aid bitki olub, muxtar respublikada çox az yayılıb və tək-tək həyətəyanı sahələrdə becərilir.

Göyəm sortları: Adi göyəm, Xangöyəm.

Tətbiqönümlü sortları: Xangöyəm sortunun müxtəlif biotipləri.

Yayılması: Şimali və Cənubi Qafqazda, Krımda, Ukrayna, Belorusiya və Latviyada da rast gəlinir. Muxtar respublikada Göyəm yarpaqları əmələ gəlməmiş, erkən yazda, mart, aprelin əvvəllərində çiçəkləyir. Meyvələri iyul-avqust aylarında yetişir. Meyvələri yumru, tünd, qara-bənövşəyi rəngdə olur. Meyvə saplaqları qısa və tüksüzdür. Üzəri qalın, ağ mum tozu ilə örtülüdür. Ətliyi yaşıl rəngdə turşadır və bəzən, büzüşdürücü xassəyə malikdir. Əraziyə introduksiya olunmuş bağ göyəm sortunun meyvələri çox iridir, şirin və dadı vardır ki, bu sort el arasında Xangöyəm adlandırılır. Göyəmin tərkibində 8 faizə qədər şəkər (fruktoza və saxaroza), 2,5% üzvi turşu (əsasən alma), 1% pektinli maddə, 1,5% aşılayıcı maddə, vitamin C və rəngləyici maddələr vardır. Dadı turş olduğundan təzə halda yeyilmir. Göyəmdən mürəbbə, povidlo, kompot, "ternovka" adlı spirtli içki, sirkə,

kvas hazırlanır. Qurudulmuş meyvələri aşpazlıqda işlədilir. Duza qoyulmuş göyəm çox dadlı olur. Meyvələri şaxta vurduqda dadı şirinləşir. Təzə halda yeyilmək üçün yararlıdır. Çəyirdəyində 37 faizə qədər yağ vardır. Tərkibində acı amiqdalin qlükozidi olduğundan texniki məqsədlər üçün işlədilir. Yarpaqlarında 222 mq% C vitamini vardır. Çay əvəzedicisi kimi işlədilir. Həm də bundan sidik-qovucu və maddələr mübadiləsini yaxşılaşdıran vasitə kimi istifadə edilir. Təzə göyəm şirəsi ishala qarşı, qatılaştırılmış isə qanlı ishala qarşı təsiredici vasitədir. Göyəm çiçəklərindən alınan sulu məhlul isə işlətmə dərmanı kimi tətbiq olunur. Göyəm həm də balverən və bəzək bitkisidir. Mədəni gavalı göyəmlə alçanın təbii hibridindən əmələ gəlmişdir.

ƏRİK (*Armeniaca* Mill.). Gülçiçəklilikimilər fəsiləsinin *Armeniaca* Mill. cinsinə daxil olub, 9-12 növ və ya hibrid formaları əhatə edir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində Naxçıvan MR ərazisində Ərik cinsinə daxil olan *Armeniaca vulgaris* Lam. - Adi ərik və onun 100- dən çox sort-formaları becərilir. İkinci cins Alça-ərikdir ki, bura da *A. dasycarpa* (Ehrh.) *Cinovskis* - Adi alça- ərik növüdür ki, onun da 2 sortu becərilir (şəkil 6).

Ərik çəyirdəkli meyvə bitkiləri içərisində özünəməxsus yer tutur. Tez məhsula düşməsi, uzunömürlülüüyü, quraqlığa davamlılığı, işığa və temperatura yüksək tələbatı, qumlu, daşlı torpaqlarda becərilə bilmək qabiliyyəti, nisbi sükunət dövründə yüksək dərəcədə şaxtaya dözümlülüüyü və nəhayət, rəngli, dadlı, vitaminli meyvələr yetirməsi bu bitkinin üstün cəhətlərindəndir. Rütubətə, torpaq və suyun duzluluğuna, həmçinin vegetasiya dövrünün əvvəlində şaxtaya davamsızlığı çatışmayan cəhətlərindəndir. Adətən, bu bitki kontinental iqlimi olan yayı isti quraq, qışı çox da sərt olmayan ərazilərdə 1000-2000 metr dəniz səviyyəsindən yüksəklikdə becərilir. Ərik tipik dağ bitkisi olmaqla uzun təkamül yolu keçmişdir. Lakin bütün bunlarla bərabər, ərik bitkisinin ekoloji adaptasiyası çox məhduddur.

Naxçıvan MR-də ərik növünün aşağıdakı genofondu mövcuddur:

Ərik genofondu: Ağ növrəsti, Sarı növrəsti, Qırmızı növrəsti, Naxçıvani, Abutalibi, Ordubadi, Şalax, Haqverdi, Təbərzə, Ağ ərik, Ağ təbərzə, Ağcanabad, Göyçənəbad, Balyarım, Xosrovşahi, Abutalibi, Təbərzə, Şalax, Abutalibi, Ağ ərik, Alyanaq, Ağ növrəst, Limon ərik, Balyarım, Badamı, Haqverdi, Babam ərik, Toxum Şəmsi, Kababi və s. Ərazidə ayrı-ayrı ərik sortlarının variasiyaları və çoxlu sayda toxumdan alınan formalar vardır.

Tətbiqyönümlü ərik sortları: Növrəsti, Ağ ərik, Abutalibi, Şalax, Ağ ərik, Badamı ərik, Limonlu ərik, Alyanaq.

Muxtar respublikada ərik sortları çiçəklənmə müddətinə görə 2 yerə bölünür:

- *Tez çiçəkləyən sortlar:* Ordubadi, Balyarım, Haqverdi, Qırmızı Naxçıvan, Az növrəst və s. Bu sortlar təqribən 20 mart -5 aprel müddətinə çiçəkləyirlər;

- *Gec çiçəkləyən sortlar:* Ağ ərik, Abutalibi, Sarı alça-ərik, Qara alça-ərik və s.

Ərik ağacları bölgədə təqribən 28 mart -10 aprel müddətində çiçəkləyirlər. Sortların çiçəklənmə müddəti adətən, 6-8 günə başa çatır. Tez yetişən formalarda məhsuldarlıq hər ağacdən 51-89 kq, orta- tez yetişən formalarda 65-98,3 kq, orta formalarda 45,7 -110 kq, orta-gecyetişən formalarda 40-130 kq və nəhayət, gec yetişən formalarda 45-102 kq olmuşdur. Göründüyü kimi ən məhsuldar formalar orta və orta-gecyetişən formalar olmuşdur (cədvəl 2).

Çoxaldılması. Ərik sortları ancaq müxtəlif çalaqetmə üsulları ilə çoxaldılır. Çalaqaltı kimi əsasən toxumdan alınan yeni tinglərdən istifadə olunur. Şaxtalara və xəstəliklərə dözümlüdür.

Cədvəl 2

Naxçıvan MR-idə ərik sortlarının yetişmə müddəti

11	Kütləvi yetişmə müddəti	Sortlar				Cəmi
		Aborijen sortlar	İntroduksiya edilmiş sortlar	Aşkar edilmiş		
				sort	forma	
Tezyetişən	17.V-10.VI	3	--	2	9	14
Orta-tezyetişən	10.VI-20.VI	4	3	2	4	13
Orta yetişən	20.VI-5.VII	3	8	3	12	26
Orta-gecyetişən	5.VII-30.VII	10	4	4	11	29
Gecyetişən	30.VII-15.IX	2	--	--	10	12
Cəmi:		22	15	11	46	94

Şalax ərik

Badam ərik

Limon ərik

Ağcanabad

Ağ ərik

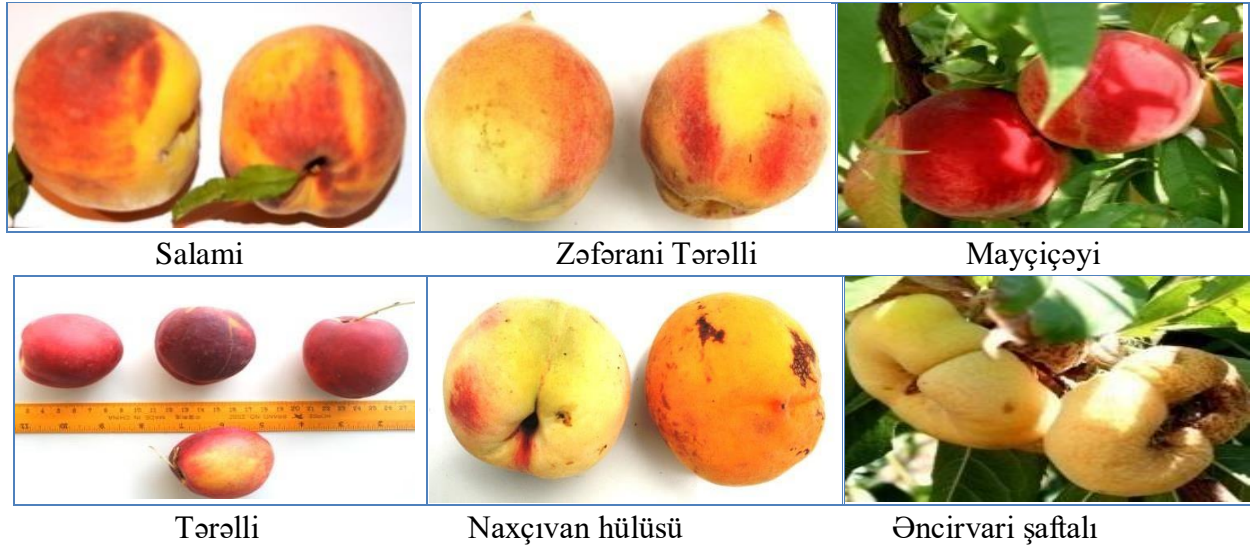
Şəkil 6. Bəzi ərik sortlarının təsviri

ŞAFTALI (*Persica* Mill.). Muxtar respublika ərazisində çoxlu sayda sortları və toxumdan alınan müxtəlif irsi xüsusiyyətlərə malik olan formaları vardır (şəkil 7).

Şaftalı genofondu: Salami, Zəfərani, Mayçıçəyi, Ağ nazlı, Qırmızı nazlı, Payızı hülü, Zərdabi, Fə dai, Ağca, Payızı küştü, Tərəlli, Şərəlli, Qızıl yubiley, Fidan və b. Ərazidə ayrı-ayrı sortların oxlu sayda variasiyaları və toxumdan alınan formaları vardır.

Təbiiq yönümlü sortlar: Salami, Zəfərani, Mayçıçəyi, Ağ nazlı, Qırmızı nazlı, Payızı hülü, Ağca, Tərəlli, Şərəlli.

Genefond bağında Nazlı, Zəfərani, Badam şaftalı, Mayçıçəyi, Hülü, Əncir şaftalı, Salami, Tərəlli sortları becərilir.

Salami

Zəfərani Tərəlli

Mayçıçəyi

Tərəlli

Naxçıvan hülüsü

Əncirvari şaftalı

Şəkil 7. Bəzi şaftalı sortlarının təsviri

Beləliklə, tədqiqat işinin gedişində aşağıdakı elmi nəticələr əldə olunmuşdur:

- Naxçıvan Muxtar Respublikasında çəyirdəkli meyvələrdən giləsin 14, gilənarın 7, gavalının 14, zoğalın 1, alçanın 21, göyəmin 2, əriyin 31, şaftalının 14 sortu aşkarlanmışdır.

- Ərazidə ayrı-ayrı çəyirdəkli meyvə sortlarının çoxlu sayda variasiyaları və toxumdan alınan formaları yayılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Həsənov Z.M. Meyvəçilik /Z.M.Həsənov, C.M. Əliyev, - Bakı, - 2011, - 529 s.
2. Quliyev V.M. Naxçıvan göycəsi sortunun bioloji xüsusiyyətləri // AMEA Naxçıvan Bölməsi, Xəbərlər, - Naxçıvan: Tusi, - 2016 № 4, - s.92-99
3. Quliyev V.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasında alça növünün biomüxtəlifliyi və genetik xüsusiyyətləri. AMEA Naxçıvan Bölməsi // Xəbərlər, -Naxçıvan: Tusi, - 2017, № 4, - s. 102-110
4. Quliyev V.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvə genofondunun sort tərkibi // Azərbaycan Aqrar Elmi, № 1, - 2018, - s.51-58.

5. Quliyev V.M. Adı və dadı ilə tanınan Naxçıvan göycəsi /V.M.Quliyev, - Bakı: Müəllim,- 2019, - 98 s.
6. Talibov T.H. Ərik /Talibov T.H., Babayeva S.N. - Bakı: Elm, - 1997, - 92 s.
7. Talibov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasında alma genofondu / T.H.Talibov, L.Ə.Bayramov - Bakı: Afpoliqraf, - 2013, - 156 s.
8. Talibov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasının giləs və albalı genofondu / T.H.Talibov, O.R.Bağirov - Bakı: Elm və təhsil, - 2016, - 179 s.
9. Talibov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasında tətbiqyönümlü yabanı və mədəni bitkilər /T.H.Talibov, V.M.Quliyev - Bakı: Ecoprint, - 2019, - 260 s.
10. Мистратова Н.А. Плодоводства /Н.А.Мистратова, - Красноярский, 2016, 56 с.
11. Самигуллина Н.С. Практикум по селекции и сортоведению плодовых и ягодных культур / Н.С.Самигуллина,- Мичуринск: Наукоград, - 2006, - 145 с.

Кулиев В.М.

СОСТАВ ГЕНОФОНДА ПЛОДОВЫХ РАСТЕНИЙ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье представлена научная информация о составе генофонда плодовых растений в Нахчыванской Автономной Республике. В ходе исследований выявлено, что в регионе из семечковых растений распространено: яблок - 116, груш - 51, айвы - 10, мушмулы - 1, шелковицы - 5, инжира - 4, граната - 6, боярышника – 18 сортов. Из косточковых растений встречаются: черешни - 7, вишни- 14, сливы - 14, кизила -1, алычи-21, терна -2, абрикоса - 31, персика - 14 сортов. В регионе также встречаются орех – 26, фисташка – 2, миндаль - 8, лимон – 4 сортов,

Определены разнообразные вариации и производственно-ценные сорта. В статье даны цветные фотографии различных сортов семечковых растений и приводится агротехника возделываемых сортов.

Ключевые слова: плод, сорт, яблоко, абрикос, алыча

Kuliev V.M.

COMPOSITION OF FRUIT PLANT GENE POOL IN NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

The article presents scientific information on the composition of the gene pool of fruit plants in the Nakhchivan Autonomous Republic. In the course of the research, it was revealed that in the region the following pome plants are widespread: apples - 116, pears - 51, quince - 10, medlar - 1, mulberry - 5, figs - 4, pomegranate - 6, hawthorn - 18 varieties. From stone fruits there are: cherries - 7, cherries - 14, plums - 14, dogwood -1, cherry-plum-21, blackthorn -2, apricot - 31, peach - 14 varieties. There are also nut - 26, pistachio - 2, almond - 8, lemon - 4 varieties in the region.

There have been identified various variations and productive varieties. The article contains color photographs of various varieties of pome plants and the agricultural technology of cultivated varieties.

Key words: fruit, variety, apple, apricot, cherry plum

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 14.10.2019